

hősök és uralkodók képmása Martin Kuthen ze *Šprinsberka Kronikájában* [Praha, Pavel Severin 1539]. A *Kronika česká*t egyébként legújabbban éppen szerzőnk, Petr Voít adta ki kommentárral, utószóval 2013-ban. A *Severin-Biblia* (1537) világ teremtésének illusztrációjáról viszont azonnal Heltai Gáspár könyvének illusztrációja jut eszünkbe: a köralakba komponált felhők, vizek között a paradicsomi jelnettel. A rendkívül gazdag, több száz fametszetű képpel szemben – a magyarországi nyomdákhoz képest – szembeütően szegény a vignetták (záródíszek) készlete, amely nálunk sokszor pótolja az igényesebb fametszeteket.

Természetesen ebben a kötetben nem a cseh reneszánsz, sőt kora reneszánsz könyvművészet teljességét látjuk, bizonyos témák azonban nem fordulnak elő, mint a haláltánc illusztráció sorozat (amely nálunk Brassóból ismert), vagy a több nyomdából, többféle változatban meglévő kalendáriumi hónapkép-sorozatok, és hiányzik a nálunk Honterus tevékenységének köszönhetően gazdag térkép-metszetek sora is.

Szembeötlő hasonlóságokat látunk a cseh és magyarországi címlapkeretek között: az építészeti elemekből, ajtó-kerethez hasonló címlap-díszek, középen a szöveggel, kedvelt, visszatérő elemei több magyarországi nyomdának is: mindenekelőtt a brassói, szebeni de a kolozsvári nyomdának is, gyakran a cseh gyakorlathoz hasonlóan a keret aljába, vagy felső részébe komponált városcímekkel.

Minthogy cseh földön ebben a korban a fraktur és svabachi betű volt az általános, tehát az iniciálék terén szinte semmi hasonlóságot nem találunk a magyarországi, túlnyomórészt antikva betűket ábrázoló díszes kezdőbetűkkel. A nyomdabetűk választéka egészen más, mint a magyarországi nyomdákban, ahol a bastarda betűt mindössze a sárvárújszigeti nyomda alkalmazta, és folytatásra magyar földön nem talált. Az itt tárgyalt prágai nyomdászok viszont a bastarda mellett rotunda, textura, svabachi betűket használtak, és csak Jan Severinnel lépett fel az antikva, mint szövegbetű (1539–1540). Itt kell szólni a cseh nyomdászok viszonyáról az antikva típushoz, amely sarkalatos jelentőségű. A hagyományhoz való ragaszkodás a cseh nyelv-

vű irodalmi hagyományban a bastarda betűt jelentette, és idegenkedett a „pálista” antikvától. A bastardával való szakítás után az ennél sokkal könnyebben olvasható svabachi betűtípusra és a német fraktúra tértek át, ez az 1540-es években következett be.

A környező országokban azonban a betűválasztás gyakorlata másképpen alakult. A Bécsben működő kora reneszánsz műhelyek, Johann Singrieneré például nagy befolyással volt a lengyel könyvnyomtatásra, különösen amiatt, hogy német származású vagy Bécsben tanult nyomdászok telepedtek meg Krakkóban, de csekélyebb volt a hatásuk a cseh könyvnyomtatásra. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a cseh nyomdászok elszigetelten dolgoztak volna. Bizonyos nyomdai elemek nagyon korán meghonosodtak itt is, mint a fametszetű címerek alkalmazása vagy a kottanyomtatás. Az ezzel egyidejű magyarországi könyvnyomtatásról sajnos nem esik szó, pedig az 1540-es 1550-es években már a hazai reneszánsz könyv a virágkorát élte, mindenek előtt Heltai Gáspárnak és Joannes Honterusnak köszönhetően.

Amint az eddig elmondottakból is talán nyilvánvaló, Petr Voít kötete egyszerre rendkívül igényes bibliográfia, nyomdatörténet és tipográfiai repertórium. A cseh könyvnyomtatást a késő gótikától a kora reneszánszig tárgyaló szintézisnek első, most bemutatott kötetét remélhetőleg hamarosan követik a következő kötetek is: legközelebb különböző cseh nyomdahelyek és nyomdák bemutatására kerül sor, Nikolaus Bakalártól Johann Güntherig (2017).

V. ECSÉDY JUDIT

Kovács Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Budapest, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014, 156 p. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok, 9)*

Az olvasó egy különleges forráskiadványt tart a kezében. A nagyszombati klarissza kolostor

* Az MTA – OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült.

falain belül a 18. század elején Krisztus szenvedéstörténetéről egy olyan mű született, amelyet még a 20. század első felében is gyakorta forgattak a katolikus hívők, okulásul pedig esténként nagyszülők az unokáknak olvastak föl belőle. Ez az említett könyv először 1712-ben Nagyszombatban jelent meg, s amint a címlapján olvasható, egy *Makula nélkül való tükör, mely az üdvözítő Jesus Kristusnak, és szent Szüléinek életét, úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgya elé. Melly Superiorok Engedelméből Szűz, Szent Klára Szerzetében lévő Újfalusi Judith által Cseh nyelvből, Magyar nyelvre fordíttatott. És a tekintetes és Nagyságos Újfalui Újfalusi Klára Aszszonynak, tekintetes, és nagyságos Karancs Berényi György Uram, ő Nagysága kedves Házastársának költségén ki-bocsátatott.*

A *Makula nélkül való tükör* címlapja szerint nem önálló alkotásról van szó, hanem cseh nyelvből fordított műről. Ám szerzője, Újfalusi Judit nem árulja el, mi is, illetve mik is ezek a cseh nyelven írott források. Vida Tivadar korábban már részben megoldotta ezt a kérdést (*Makula nélkül való tükör = Magyar Könyvszemle*, (83)1967, 250–253). Kutatásai során bebizonyította, hogy szerzetes írónknak a kor híres kegyességi szerzőjének, Martin von Cochemnek Jézus életéről szóló művét, a *Das grosse Leben Christi* 1698-ban készült cseh nyelvű változatát, a *Veliký život*ot forgatta (Kochemu, Martin z: *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*. Praha, Argo, 2007. Kritikai szövegkiadás). A mű rendkívül elterjedt volt Európa-szerte. Újfalusi Judit számára a cseh nyelv szolgált közvetítő nyelvként. A klarissza apáca Divékújfalun, családjának ősi birtokán nevelkedett, ahol együtt éltek szlovákok és magyarok. Minden bizonnyal olvasási élményét, amint az ajánlásából kiderül, meg akarta osztani nővérével, de elsődleges célja mégiscsak az lehetett, hogy Cochem Jézus életrajzát magyar nyelven olvashassák klarissza rendtársai, a nyomtatás segítségével pedig kilépve a kolostor zárt falai közül, minél szélesebb rétegekhez is eljuthasson. Már Vida Tivadar is észrevette, hogy „nem egyszerű fordításról, hanem átdolgozásról van szó”. Mindezt megerősítették Kedves Csaba

későbbi kutatásai (*Magyar nyelvű drámatörzsek a 15. század végéről*. In: *A magyar színház születése. Az 1997. évi konferencia előadásai*, Szerk. Demeter Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2000, 200–209). Ő ugyan a magyar dráma gyökereit kereste, ami közben az is föltűnt neki, hogy a *Makula nélkül való tükör*ben nagycsüdtörtékon ugyanazok a jelenetek olvashatók (égi pör és Krisztus fegyverei), amely két, korai nyelvemlékünkön, a 15–16. század fordulóján írott ún. *Piry-hártyán*, és a *Máriabesnyői töredéken* is. Szorosabb összefüggést nem feltételezett a középkori és az újkori szöveg között, arra gondolt, ugyanabból a forrásból táplálkozhattak. E sorok szerzőjének adatolt meg, hogy bebizonyítsa, Újfalusi Judit a neves kapucinusnak, Cochemnek művét nem csak fordította, hanem ki is egészítette annak a nagyszombati zárdában őrzött kódexnek a szövegével, amely mára már elveszett, és csak három levél maradt belőle hírmondónak: a *Piry-hártya* levélpárja és a *Máriabesnyői töredék* (*Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése, A Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör = Magyar Könyvszemle*, (128)2012, 234–255).

Ezek után világossá vált, hogy Vida Tivadar kutatásait érdemes továbbfolytatni, a *Veliký život*ot fejezetről fejezetre, sőt mondatról mondatra összevetni a *Makula nélkül való tükör*rel. A jó szerencse mellénk szegődött. Kovács Eszterrel, aki cseh szakot végzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen, közös az asztaltársaságunk az Országos Széchényi Könyvtár ebédlőjében. E kis társaság az asztali beszélgetések során tudományos eredményeit is megosztja egymással, figyelemmel kíséri egymás munkáját. Egy, a *Makula nélkül való tükör* és a nyelvemlékek kapcsolatáról folytatott beszélgetés után Kovács Eszter komoly elszántsággal, és még nagyobb kitartással fogott hozzá, hogy elvégezze a Vida Tivadar által megkezdett munkát. Vagyis hogy bebizonyítsa, Újfalusi Judit nem csak fordította, hanem sok esetben alaposan átdolgozta, és hosszabb betoldásokkal ki is egészítette a *Veliký život*ot.

Kovács Eszter így megszületett forráskiadványa két fő részre oszlik. Egy bevezető, fejezetekre osztott tanulmányrészre (7–92.) és

magára a szöveggyűjteményre (93–153.). A bevezető tanulmány először röviden összefoglalja a *Makula nélkül való tükör*höz kapcsolódó korábbi szakirodalmat (ezeket feljebb ismertettük), majd ír a mű keletkezéstörténetéről. Kitér Martin von Cochem életrajzi adataira, a cseh fordító Edelbert Nymburský személyére, munkamódszerére, és megoldást keres arra a kérdésre, hogyan is juthatott hozzá Újfalusi Judit a cseh változathoz, és annak melyik kiadását használta (7–11.). A tanulmány ezután rátér a *Makula nélkül való tükör* tartalmi egységeinek vizsgálatára. A magyar fordítás jóval kisebb terjedelmű az alapműnél. Ennek oka az, hogy Újfalusi Judit célja nem Cochem művének fordítása volt, hanem csak eszközként használta, hogy a legszebb Krisztus-életrajzzal kedveskedhessen testvérének, Újfalusi Klárának és olvasóinak. Ezért a klarissza apáca Cochem első 27 fejezetét úgy ahogy van, el is hagyja. Ezek a részek az eredetiben rövid teológiai és történeti alapvetésként szolgáltak a későbbi fejezetekhez. A magyar változat ezzel szemben csak Szent Emerencia életével kezdődik, és valójában három nagy szerkezeti egységre tagolódik, követve az egyházi év ünnepköreit, de Cochemmel ellentétben nem az ünnepeken, hanem a magyar nyelvű változatban a történetiségen van a hangsúly.

Kovács Eszter tanulmányában – hogy áttekinthetőbbek legyenek kutatási eredményei – a három szerkezeti egységet elemzéséhez különválasztja: 1. az ádventi és karácsonyi időszak, amely Jézus születésének előzményeit és gyermekségtörténetét mondja el; Szent Emerencia történetéig nyúlik vissza (1–51. fejezet); 2. a nagybójtai időszak, amely Jézus megkísértésétől a feltámadás előestéjéig tart (52–107. fejezet); 3. a húsvéti időszak, amely a feltámadásról szóló első hírektől Szűz Mária mennybevételéig kíséri nyomon Jézus életét (108–129. fejezet). Itt meg kell jegyeznünk, történt egy elírás: a könyv 66. oldalán kezdődő fejezet címébe a *Makula nélkül való tükör* 129. fejezete helyett tévesen a *Veliký život*nak az e fejezetnek megfelelő 168. fejezetszáma került, következésképp a tartalomjegyzékbe is). Kovács Eszter a három szerkezeti egységen belüli fejezeteknek először

röviden ismerteti ismert és feltételezett forrásait. Ezután az egyes fejezetek összehasonlítása következik, ahol részletesen kifejti, milyen eltérések fedezhetők fel az alapszöveg (*Veliký život*) és a fordítás (*Makula nélkül való tükör*) között.

A szerző kutatásaiból kitűnik, hogy az első szerkezeti egységben Újfalusi Judit kisebb eltérésektől eltekintve ragaszkodik az alapforráshoz, a *Veliký život*hoz, de azokat a részeket, melyek szervesen nem illeszkednek Jézus életrajzához, bátran kihagyja. Csak egyetlen helyre kerül betoldásként egy szép imádság, a 43. fejezet végére.

A második szerkezeti egység ennél jóval problematikusabb. A *Veliký život*hoz képest a kiegészítések itt jelentősen megszaporodnak. Szemmel láthatóan Krisztus kínszenvedésének története mélyen megérintette Újfalusi Juditot, és itt már nem elégedett meg a Cochemnél olvasottakkal. A nagyheti események szövegeinek összeállítása komoly szerkesztői munkára vall. Amit biztosan állíthatunk, hogy több, nagyszombati kolostorban őrzött kódex passiótörténetéből is másolt be szívéhez igen közelálló jeleneteket, részleteket (a *Piry-hártya* és a *Máriabesnyői töredék* akkor még meglévő kódexe, *Érsekújvári kódex*). Ezen a szövegeken kívül egyelőre még csak találgathatunk, hogy a többi betoldás honnan is került bele a *Makula nélkül való tükör*be. Kovács Eszter fölveti, hogy a magyar nyelvemlékeken kívül akár egy másik cseh nyomtatványra is támaszkodhatott Újfalusi Judit, a *Život Pánára*, amely a korábban Bonaventura művének tartott *Meditationes vitae Christire* támaszkodva, azt kibővítve Jézus és Mária történetét elmélkedei végig (*Život Pána a Spasytele nasseho Gežjsse Krysta Těž Přeblohoslaweně Panny a Matky geho MARYE Podlé sepsánj S. Bonawentury wssem pobožnym Křestianům k spasytedlnému vwažowánj předstawený* ...w Praze, 1693). Két esetben szövegszerű egyezést is kimutat a *Život Pána* és a *Makula nélkül való tükör* között (52. fejezet záró bekezdése és az 57. fejezetben a betániai megkenés története). A 60–64. fejezet ugyan tartalmilag közelebb áll a *Život Pánához*, mint Cochem Krisztus életrajzához, de egymásból eredeztetni őket nem lehet. Így Kovács Eszter

arra a megállapításra jut, az ismeretlen forrás egy Pszeudo-Bonaventura alapján készült, a *Život Páná*hoz hasonló életrajz lehetett. Mivel a szenvedéstörténet megjelenítésében kimutathatóan magyar nyelvemlékszövegeket használt fel Újfalusi Judit, meg merem kockáztatni azt a feltevést, hogy Jézus és Mária találkozásának leírásában is mára már elveszett nyelvemlékszövegekkel állunk szemben.

A harmadik szerkezeti egységben újra sok a betoldás. Újfalusi Judit a Krisztus feltámadását követő események érzékletes leírásához sokkal több részletet idéz fel Nikodémus evangéliumából, mint azt Cochem tette. A kérdés csak az, milyen nyelvű forrást használhatott. Kovács Eszter részletes érveléssel támasztja alá, hogy Újfalusi Judit egy, nyomtatásban is rendelkezésére álló cseh nyelvű Nikodémus evangéliumot fordíthatott le anyanyelvére, s ezek közül is az 1651-es kiadás szövegével mutat leginkább rokonságot (*Čtenij Nykodemowo. W němž se vypisuje, co se dalo při vmučenj Krysta Pána... W Holomaucy, 1651*). A kérdés végleges eldöntésére azonban a későbbiekben még alapos filológiai kutatásra lesz szükség.

A forráskiadvány a szöveggyűjteménnyel zárul. A *Makula nélkül való tükör*ből kiemeli egyrészt azokat a részeket, amelyek Cochem Krisztusról szóló életrajzából hiányoznak, másrészt amelyek ugyan szoros kapcsolatban állnak az eredeti Cochem-szöveggel, de esetükben más forrásokra is támaszkodott Újfalusi Judit. Azokat a részeket, melyeket a *Veliký život*ban, a *Život Páná*ban, illetve a *Čtení Nykodemovoban* talált meg – vagyis a cseh forrásokat –, dőlt betűkkel szedte, a magyar nyelvemlékeket vastagítással jelölte. A kiadvány végén egy személynévmutató és egy cseh nyelvű rezümé segíti a tájékozódást.

Kovács Eszter kutatásai újabb adalékokat szolgáltatnak ahhoz a sűrű szellemi, lelki, kulturális hálónak a jobb megismeréséhez, amely Közép-Európa országait és népeit összekapcsolta. A *Makula nélkül való tükör* szinte egyformán gyökerezik a német, cseh és magyar hagyományban. A szerző azzal, hogy Újfalusi Judit Krisztus életrajzából kiemelte és közölte azokat a részeket, melyek nem Cochem Krisz-

tus életrajzából valók, megteremtette a lehetőséget, hogy további részleteket azonosíthassanak a kutatók eddig ismert vagy újonnan felbukkanó forrásokban.

LAUF JUDIT

Újfalusi Judith, Makula nélkül való tükör, mely az üdvözítő Jesus Kristusnak, és szent Szüléinek életét, úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgya elé. Melly Superiorok Engedelméből Szüz, Szent Klára Szerzetében lévő Újfalusi Judith által Cseh nyelvből, Magyar nyelvre fordítattott. És a tekintetes és Nagysagos Ujfalui Ujfalusi Klára Aszszonyinak, tekintetes, és Nagysagos Karancs Berényi György Uram, ő Nagysága kedves Házás-társának költségén ki-bocsátattott Nagyszombatban, A Jesus Társasága Académiája bő-tüivel, 1712-Eszkendöben, Fakszimile kiadás Frauhammer Krisztina utószavával: A Makula nélkül való tükör magyarországi hatástörténete, Pytheas Könyvmanufaktúra – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, é. n. 543 p.*

Az utóbbi évtizedben szakmai körökben nagyon sokat foglalkoztak a *Makula nélkül való tükör*rel. Irodalomtörténészek, iskoladramával foglalkozó kutatók, néprajzosok, nyelvtörténészek körében valóságos reneszánszát éli. 2014-ben még egy konferenciát is tartottak róla (*Makulátlan tükör*, Könyvbemutató és Műhelykonferencia a Makula nélkül való tükör című kegyességi műről, 2014. december 4, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. A konferencián elhangzott előadások írott változatai megjelenés alatt). Ezeknek a kutatásoknak eredményeként nagyon sok új ismeretanyag halmozódott fel, s ezzel együtt a *Makula nélkül való tükör*nek az irodalmi kánonban betöltött szerepe is felértékelődött, és igény támadt egy hasonló kiadásra is. Megjelentetését Frauhammer Krisztinának, a Szegedi Vallási Kultúrakutató Csoport tagjának köszönhetjük. A kísérő tanulmányt is ő jegyzi. A rendkívül jól felépi-

* Az MTA – OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült.